

Ewa Zeman-Miszewska

Wspólnoty lokalne : obszar przemian instytucjonalnych

Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 44/2, 421-434

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DOI: 10.18276/sip.2016.44/2-30

Ewa Zeman-Miszewska*

WSPÓLNOTY LOKALNE – OBSZAR PRZEMIAN INSTYTUCJONALNYCH

STRESZCZENIE

Problemy przemian instytucjonalnych zachodzących we współczesnej gospodarce rynkowej mogą być rozpatrywane z różnych punktów widzenia, a jednym z nich jest perspektywa wspólnoty lokalnej tworzącej podstawowe, możliwe do bezpośredniego oglądu otoczenie człowieka. Wspólnoty lokalne, które uznawane są za podstawę tworzonego oddolnie społeczeństwa demokratycznego, mogą być różnie definiowane. Niewątpliwie podstawą ich konstituowania jest świadomość wspólnego interesu związanego z użytkowanym terytorium. Społeczności związane miejscem zamieszkania, podobnie jak i inne nawet niewielkie grupy, połączone wspólnym interesem, mają zdolność do tworzenia własnych instytucji dla zapewnienia efektywności podejmowanych działań. Przerwanie procesów ewolucji instytucji zachodzące w wyniku nowych okoliczności zewnętrznych dezintegruje środowiska lokalne. Zmiany lokalnych norm i reguł zachowań tworzą ryzyko zaniku społeczności lokalnych lub całkowitej zmiany charakteru wspólnot.

Słowa kluczowe: wspólnota lokalna, instytucje, zmiany instytucjonalne

* E-mail: e.m.miszewscy@ue.katowice.pl

Wprowadzenie

U podstaw przyjętych rozważań leży refleksja dotycząca przesłanek powstania i ewolucji instytucji gospodarczych. Opracowanie ma na celu wskazanie zakresu i uwarunkowań przeobrażeń instytucji lokalnych. Instytucje rozumiemy tu jako normy oddziałujące na zachowania grup społecznych lub szerszych zbiorowości na różnych szczeblach organizacji życia społecznego. Mogą zostać one sformalizowane lub pozostać instytucjami nieformalnymi. Mogą być uświadamiane przez tych, którzy działają zgodnie z „zadanymi” przez nie regułami lub też nieuświadamiane i oddziałujące na nich poprzez „matrycę instytucjonalną” będącą niejako ukształtowaną historycznie zbiorową pamięcią i wiedzą.

Powstające instytucje są efektem kumulacji wiedzy i doświadczeń podmiotów stanowiących określoną społeczność. Podlegają one permanentnej ewolucji i są stopniowo, czasem w sposób niezauważalny, „oswajane” i internalizowane. Zwykle przyczyn zachodzących zmian/transformacji instytucji upatruje się w różnorodności podmiotów kreujących różnorodne rozwiązania w nowych warunkach środowiska (Lissowska, 2008, s. 21). Powstają one zatem w wyniku interakcji jednostek i grup społecznych jako efekt ich dążenia do realizacji celów lub też w odpowiedzi na zmieniające się wyzwania stwarzane przez otoczenie. Wspólny interes uczestników grup społecznych konstytuuje między nimi relacje i więzi i sprzyja uczestnictwu w kształtowaniu instytucji. Z punktu widzenia realizowanych celów może się jednak okazać, że instytucje tworzone przez różne grupy społeczne są nie tylko wzajemnie niekompatybilne, ale i kolizyjne. W dłuższym okresie konstytuuje je więc kompromis i/lub siła polityczna i ekonomiczna grup uczestniczących w tych procesach. W odniesieniu do układów gospodarczych efektem ewolucji jest pewien ład, umożliwiający bardziej bądź mniej sprawny przebieg procesów gospodarczych oraz efektywną realizację celów działań na różnych szczeblach organizacji życia społecznego. Powstałe instytucje nieformalne jak i formalne tworzą możliwość redukcji:

- niepewności we wzajemnych relacjach pomiędzy podmiotami społecznymi oraz
- kosztów transakcji pomiędzy podmiotami gospodarczymi.

Według Northa (2014) powstawanie i ewolucja instytucji związane są z efektywnością adaptacyjną konkretnych społeczności. Rdzeniem instytucji jest wspomniana już matryca instytucjonalno-organizacyjna, której istotą są reguły i zasady funkcjonowania nagromadzone dzięki doświadczeniom tworzących go społeczno-

ści, emitujące często nieuświadomiane impulsy dla określonych działań. Kształtują się one w długim okresie ewolucji norm nieformalnych i nie można ich stworzyć z dnia na dzień. Próby przyspieszenia tego procesu w wyniku decyzji administracyjnych zamykają społeczeństwo w sztywnych ramach zmniejszając jego efektywność adaptacyjną¹. Interwencje państwa mogą być skuteczne na krótką metę i muszą być w porę zaniechane. Rozwój jest często dziełem szczęśliwego trafu, a nie intencją twórców. Długotrwała ingerencja władz administracyjnych w powstałe w wyniku ewolucji instytucje grozi niższą efektywnością adaptacyjną społeczności niż wynikałoby to z pierwotnych treści matrycy instytucjonalnej.

1. Ewolucja instytucji i skutki przerwania jej ciągłości

Zmiany ewolucyjne mają charakter permanentny i zachodzą we wszystkich systemach społecznych i gospodarczych. W szerokim ujęciu można uznać, że są naturalnym przejawem adaptacji jednostek, a następnie grup i większych społeczności, do zmieniających się warunków otoczenia (von Hayek, 1945a, s. 524). Inicjowane są na poziomie jednostkowym przede wszystkim na płaszczyźnie instytucji nieformalnych (Hodgson, 2003). Ich upowszechnienie i akceptacja pociąga za sobą zmiany instytucji formalnych (Lissowska, 2008, s. 21; von Hayek 2004, s. 41–42). Gwałtowne zmiany zakłócające ciągłość ewolucji mogą wywołać zasadniczą rozbieżność między nowymi instytucjami a regułami „matrycy”. Należą do nich przede wszystkim zmiany ustrojowe oraz procesy globalizacyjne, a zwłaszcza związane z nimi zmiany kulturowe technologiczne i komunikacyjne.

Przerwanie procesów ewolucji instytucji zachodzące w wyniku nowych okoliczności zewnętrznych na przykład w okresach rewolucyjnych zmian ustrojowych wymaga odniesień do dotychczasowych uwarunkowań aksjologicznych. Oznacza bowiem zwykle demontaż dotychczas istniejących instytucji formalnych i wprowadzanie w ich miejsce nowych, zgodnych z logiką nowo utworzonego systemu. Tworzone nowe instytucje z natury swej obarczone są sprzecznościami między nimi a instytucjami dotychczasowymi, a także między nimi a instytucjami wywodzącymi się z innych porządków instytucjonalnych. Wymaga to szczególnej staranności w popularyzowaniu ich założeń i pokazywaniu przyczyn, konieczności i konsekwencji przyjęcia określonych instytucji. Szczególne znaczenie mają tu instytucje formalne,

¹ North przytacza tu przykład Związku Radzieckiego.

które powstają w wyniku szeregu okoliczności zewnętrznych (związanych między innymi z adaptacją praw wynikających z przynależności do międzynarodowych ugrupowań integracyjnych czy też uczestnictwem w objętych ponadnarodowymi regulacjami przedsięwzięciach gospodarczych). Kształtują się one pod bezpośrednim wpływem państwa, tworzącego nowe bądź ratyfikującego określone zewnętrzne normy prawne. Istotny wpływ na ich treści mają także spontaniczne gospodarcze i nieekonomiczne procesy społeczne i naturalne oraz instytucje nieformalne (Konradowicz, 2011, s. 84–104).

Systemy, które osiągnęły pewną dojrzałość, i które „okrzepły” nie doświadczając wielokrotnych gwałtownych, rewolucyjnych zmian, rzadziej są narażone na zakłócenie spójnych reguł dotychczasowych instytucji. Współcześnie dotyczy to przede wszystkim krajów, w których po drugiej wojnie światowej nie zostały zahamowane procesy demokratyzacji i rozwijała się gospodarka rynkowa. W krajach byłego bloku sowieckiego zmiany o charakterze ustrojowym są przyczyną co najmniej dwukrotnego (bezpośrednio po drugiej wojnie światowej, a następnie po 1989 roku) zerwania z „oswojonym” porządkiem instytucjonalnym. Bez wątplenia miało to negatywny wpływ na poczucie stabilności i zaufania wobec innych podmiotów, przede wszystkim tych, które reprezentują władzę. „Trauma społeczna” wywarła w nich negatywny wpływ na kapitał społeczny (Sztompka, 2002). Jej efektem jest przede wszystkim większa nieufność wobec nowych instytucji i mniejsza podatność na ich internalizację. Wspomniana trauma pogłębia się na skutek procesów globalizacyjnych, które wywołują zróżnicowane, lecz niewątpliwie widoczne skutki we wszystkich krajach świata, a szczególna rola przypada tu rewolucji informatycznej zakłócającej procesy „narastania wiedzy i doświadczeń”.

Procesy zachodzące we współczesnym świecie mają wpływ na głębokie przemiany społeczeństw w różnych systemach gospodarczych i politycznych oraz na różnych jego poziomach (mikro, mezo i makro). Przyczyny tych przemian to przede wszystkim: zmieniające się procesy komunikacji, a przede wszystkim likwidacja ich przestrzennych i czasowych ograniczeń, zmieniająca się struktura społeczna i zawodowa ludności, zmiana skali rynków, która sprzyja unifikacji modeli konsumpcji, a zarazem ubezwłasnowolnieniu konsumentów i właścicieli małych i średnich firm. Wspomniane procesy tworzą nowe relacje pomiędzy podmiotami i zmieniają postrzeganie dotychczasowych instytucji. Zmienia się charakter więzi społecznych, które coraz częściej stają się więziami wirtualnymi. Erozji ulegają kulturowe podsta-

wy systemów instytucjonalnych. Zmienia się charakter instytucji demokratycznych, które wobec coraz większej roli integracji ponadnarodowych, korporacji transnarodowych, mediów i rozmaitych grup lobbystycznych stają się często pozbawione realnego wpływu na procesy społeczne i gospodarcze pozostające formalnie w sferze ich oddziaływania.

2. Wspólnota lokalna i jej instytucje

Problemy przemian instytucjonalnych zachodzących we współczesnej gospodarce rynkowej mogą być rozpatrywane z różnych punktów widzenia, jednym z nich jest perspektywa wspólnoty lokalnej tworzącej podstawowe, możliwe do bezpośredniego oglądu otoczenie człowieka. Wspólnoty lokalne, które uznawane są za fundament tworzonego oddolnie społeczeństwa demokratycznego, mogą być różnie definiowane. Podstawą ich konstytuowania jest świadomość wspólnego interesu związanego z użytkowanym terytorium. Głównymi cechami wspólnoty będą zatem:

- wspólne, zwykle wyodrębnione administracyjnie terytorium,
- ograniczony, niewielki obszar,
- społeczność zamieszkująca ten obszar,
- więzi społeczne między mieszkańcami, wzajemne interakcje,
- wspólne potrzeby, cele i wartości,
- świadomość wspólnych interesów,
- lokalny patriotyzm.

Warunkiem koniecznym dla powstania wspólnoty jest akceptacja przez członków społeczności lokalnych wspólnych wartości i zasad. Tworzą one w układach lokalnych nie tylko poczucie bezpieczeństwa i związku emocjonalnego z miejscem, ale i poczucie odpowiedzialności za własny los. Jeśli wartości te nie są powszechnie akceptowane, społeczność lokalna pozostaje zbiorem zatimizowanych jednostek.

Miejsce/terytorium warunkuje organizację życia społecznego, gdyż stanowi pierwotne środowisko powstawania problemów egzystencjalnych i doświadczeń w radzeniu sobie z nimi. Jest miejscem, w którym dzieją się zarówno procesy realne, jak i regulacyjne. Społeczności związane miejscem zamieszkania, podobnie jak i inne nawet niewielkie grupy, połączone wspólnym interesem, mają zdolność do tworzenia własnych instytucji dla zapewnienia efektywności podejmowanych działań (Ostrom, 2013). Lokalne grupy społeczne stają się wspólnotami przede

wszystkim wtedy, gdy ich członkowie uczestniczą w tworzeniu instytucji lokalnych i przestrzegają ich zasad. Oswojona przez nie przestrzeń jest postrzegana wtedy jako bezpieczna.

Rozwój społeczności lokalnej i jej instytucji może mieć różny przebieg i nie każdy scenariusz prowadzi do powstania bądź utrwalenia wspólnoty². Można wymienić co najmniej trzy możliwe zachowania społeczności lokalnych związane z uwarunkowaniami tworzenia i przemian instytucji:

- 1) Związane z dominującym wpływem czynników egzogenicznymi, polegające na podporządkowaniu się inicjatywom i instytucjom wprowadzanym z zewnątrz. Rozwój i kształt społeczności lokalnej tworzony przez impulsy zewnętrzne nie sprzyja ukonstytuowaniu się wspólnoty, a instytucje wywodzące się z „zewnątrz” są zwykle mniej efektywne niż te, które wyewoluowały z własnych tradycji i doświadczeń.
- 2) Postawa biernych obserwatorów wobec zewnętrznych oddziaływań nastawionych na realizację interesu jednostkowego, bądź krytycznych i sprzeciwiających się narzuconemu porządkowi lub wprowadzanym zasadom. Gwałtowne, wymuszone zewnętrznie zmiany przerywają ciągłość instytucjonalną i mogą się stać czynnikiem konsolidującym społeczności lokalne w sprzeczności wobec nich. Impulsy zewnętrzne mogą stać się czynnikiem tworzącym wspólnotę „przeciwko”, mogą też być czynnikiem dezintegrującym społeczności lokalne.
- 3) Rozwój endogeniczny – związany z demokratyczną zasadą stanowienia o sobie czy też z zasadą subsydiarności – sprzyja powstawaniu wspólnot lokalnych. Instytucje wywodzą się z własnych doświadczeń członków społeczności. Przyjęte rozwiązania formalne nawiązują do istniejących potrzeb i zdiagnozowanych problemów. Wykorzystują dotychczasowe doświadczenia i miejscowy potencjał, co sprzyja powstawaniu interakcji pomiędzy członkami wspólnoty. Wzmacnia to i rozwija istniejące między nimi dotychczasowe relacje. Struktura życia społeczności lokalnych jest wówczas uporządkowana zgodnie z akceptowanymi wartościami i instytucjami. Podstawowymi elementami konstytuowania wspólnot są zatem uznawane przez nie wartości,

² W opracowaniu wykorzystano ideę klasyfikacji scenariuszy rozwojowych organizacji K. Birkholzera.

a także wspólny interes związany z użytkowanym terytorium. Dotychczasowe instytucje stanowią „filtr” wobec instytucji wywodzących się ze środowisk zewnętrznych. Ich wpływ na układ lokalny jest zależny od efektów konfrontacji z uznawanymi systemami wartości i interesami lokalnymi.

Powstały lokalny ład instytucjonalny ułatwia powiązania i interakcje społeczne tym silniejsze, im jego zasady są bardziej skonkretyzowane. Uznawanie wspólnych wartości i zasad tworzy wśród członków społeczności nie tylko poczucie bezpieczeństwa, ale i związek emocjonalny z miejscem – „mniejszym niebem” (Szczepański, 2002). Modyfikacja adaptacyjna instytucji staje się przesłanką kolejnych zmian, North nazywa to „ewolucją narastającą”. Społeczności lokalne stopniowo internalizują te zmiany, które stają się elementem „oswojonego porządku”.

3. Globalizacja a instytucje lokalne

Globalizacja jest procesem mającym różnorodne implikacje społeczne i gospodarcze. Jest to „proces historyczny kończący industrialną epokę organizacji społecznej, charakteryzujący się ponadnarodową dyfuzją kapitału finansowego i wzorów kulturowych, dla którego podstawą jest rozwój najnowszych technologii” (Starosta, 2001, s. 44). Utrwała on dysfunkcje krajowych systemów instytucjonalnych oddziałując zarówno na instytucje formalne, jak i na instytucje nieformalne. Osłabia państwo jako instytucję i podstawowy podmiot regulacyjny. Jak pisze J. Kleer, „globalizacja prowadzi do regresu państwa liberalno-demokratycznego, głównie przez minimalizację znaczenia jego tradycyjnych aktorów społecznych, dominujących i charakterystycznych dla cywilizacji przemysłowej, przez komercjalizację dóbr publicznych, erozję spójności społecznej etc. Zjawisko regresu politycznego ma współcześnie miejsce prawie we wszystkich państwach demokratycznych, chociaż poziom, a także przejawy tego zjawiska, są różne” (Kleer, 2013, s. 67). W dyskusjach na temat wpływu globalizacji na instytucje państw demokratycznych dość rzadko dostrzega się jej skutki na niższych szczeblach krajowych systemów instytucjonalnych. Raczej postrzega się ją jako proces przesuwający część kompetencji państwa na niższe szczeble władzy publicznej, a zatem poszerzający możliwości ich samodzielnego działania. Tymczasem globalizacja wpływa w znacznej mierze degradująco na system instytucji lokalnych. Jej oddziaływanie ma charakter:

- pośredni – jest efektem zachodzących pod jej wpływem zmian instytucji na szczeblu państwa,
- bezpośredni – polega na zaszczepianiu na nowym gruncie nowych porządków instytucjonalnych. Bezpośredni wpływ na instytucje lokalne mają media i podmioty ponad- i międzynarodowe (np. korporacje transnarodowe wprowadzające swoją kulturę organizacyjną, media lansujące nowe wzory kulturowe). Podmioty te komunikacyjnie, organizacyjnie, ekonomicznie bądź technologicznie związane są ze środowiskiem lokalnym. Zmiany instytucji lokalnych dotyczą zarówno tych, które mają charakter formalny jak i tych, które mają charakter nieformalny. Zachodzą zarówno w sferze kultury, obyczajów, norm, jak i zasad regulujących zachowania gospodarcze i zasadą staje się „dominacja kultur krajów o największej sile ekonomicznej” (Majer, 2011, s. 27).

Konsekwencje związane z procesami globalizacyjnymi dla lokalnych systemów instytucjonalnych są wielorakie (Lechner, Boli, 2004, s. 134–140). Zauważyć można, że współcześnie obrazy, informacje i produkty pochodzące z jednej części świata są dostępne na całym świecie, co daje złudne poczucie bezpośredniego współuczestnictwa w procesach dziejących się w odległych częściach świata. Komunikacja i przekazywanie informacji w skali globalnej pozwalają na utrzymywanie różnych relacji bez względu na odległość (skurczenie się czasu i przestrzeni), a większa mobilność ludzi prowadzi do ich „wykorzenienia” i osłabienia potencjału lokalnego (zwłaszcza, gdy dotyczy ludzi wykształconych i opiniotwórczych). Przetwarzanie dostępnych informacji umożliwia obserwacją wydarzeń w skali globu, umniejszając problemy lokalne. Zmniejsza to zainteresowanie najbliższym otoczeniem i uczestnictwem w zachodzących w nim procesach.

Konkurencyjne wobec instytucji lokalnych instytucje egzogenne (wywodzące się z innych porządków instytucjonalnych) podważają dotychczasowe systemy aksjologiczne prowadząc do sprzeczności między instytucjami dotychczasowymi a nowymi. Wzrasta ryzyko asymetrii pomiędzy implementowanymi instytucjami a infrastrukturą instytucjonalną wynikającą z dotychczasowego poziomu rozwoju społecznego i gospodarczego, co tworzy syndrom „przemocy instytucjonalnej” rozumianej jako narzucone reguły i zasady zachowań (Staniszkis, 2003, s. 7). Sprasowanie czasu, historii i przestrzeni wyzwala chaos kulturowy. Postępuje rozwarstwienie społeczne związane z nadążaniem i nienadążaniem za postępującymi zmianami.

Wszystkie te zjawiska – poza niewątpliwymi korzyściami płynącymi z globalizacji – tworzą poczucie zagrożenia, chęć zachowania *status quo*, wywołują „nostalgię instytucjonalną”. Stają się w wielu regionach świata przyczyną nacjonalizmów i konfliktów religijnych.

Wpływ procesów globalizacyjnych na instytucje lokalne dotyczy rozmaitych regulowanych przez nie płaszczyzn. Przejawy tego wpływu to przede wszystkim:

- rewolucja elektroniczna, która pociąga za sobą odpersonalizowanie kontaktów, tworzy „cywilizację medialną” (Miszewski, 2013, s. 235) i utrwała chaos kulturowy,
- erozja systemów demokratycznych, a zwłaszcza przekształcanie się demokracji przedstawicielskiej w sieciową/wirtualną, którą charakteryzuje, oprócz wielu zalet, łatwość nadużyć i nietrwałość kontaktów,
- nieskuteczna regulacja systemowa na szczeblu kraju i sfragmentaryzowana regulacja ponadnarodowa, z których słabości korzystają korporacje transnarodowe oraz międzynarodowe grupy lobbujące.

Szczególnego znaczenia w związku z nasilającymi się przejawami zmian dezintegrujących środowiska lokalne nabierają zmiany lokalnych norm i reguł zachowań prowadzące do zaniku społeczności lokalnych lub całkowitej zmiany charakteru wspólnot (Wellman, 1999). W świetle zachodzących procesów możliwe są różne zmiany zachodzące we wspólnotach.

Pierwsza z nich dotyczy zaniku społeczności lokalnych (*community lost*). Współcześnie terytorium traci znaczenie, przestaje być podstawą wzajemnego integrowania się ze sobą. Destrukcja i atomizacja społeczeństwa na poziomie lokalnym jest związana z instrumentalizacją działań ludzi wynikających ze zdominowania lokalnych układów politycznych i gospodarczych przez scentralizowane struktury ogólnonarodowych bądź ponadnarodowych organizacji czy korporacji. Towarzyszy temu odpersonalizowana lub częściowo odpersonalizowana komunikacja. Symptomaticznie tego jest przeniesienie wszelkich relacji klient–firma do odpersonalizowanych i trudno dostępnych „telefonicznych centrów obsługi”, tworzących z lokalnych podmiotów „przekazniki informacji”. W relacjach sąsiedzkich nie ma miejsca na bliskość. Poziom makro-strukturalny i masowe środki komunikacji narzucają normy i reguły zachowań. Stawia to pod znakiem zapytania istnienie *community*.

Kolejny wariant zmian polega na transformacji/przetrwaniu (*community saved*) wspólnot. Wspólnoty w układach lokalnych nie zanikają, ale zmieniają całkowicie

swą formę. Następuje instytucjonalizacja społeczności w postaci ściśle powiązanych i zintegrowanych ze sobą grup przyjmujących postać stowarzyszeń. Charakteryzuje je partykularyzm i ograniczone uczestnictwo mieszkańców terytorium.

Inny wariant wspólnotowości oznacza uwolnienie się od podłoża terytorialnego (*community liberated*). Tania i różnorodna komunikacja redukuje społeczne koszty dystansów społecznych. Kontakty są zatem nawiązywane w związku z innymi niż przestrzeń przesłankami (zainteresowania, związki wynikające z charakteru wykonywanej pracy, wspólne cele lub interesy itp.) i często mają charakter wirtualny. Wspólnota lokalna przestaje mieć większe znaczenie.

Przejawy dziejących się współcześnie procesów dezintegracji lokalnych systemów instytucjonalnych występują w różnym nasileniu w różnych obszarach świata i w różnych środowiskach społecznych (np. miasto–wieś), niewątpliwie jednak przyczyniają się do powstawania nowego postprzemysłowego społeczeństwa. Zmieniają całkowicie relacje społeczne także o charakterze ekonomicznym.

Podsumowanie

Odniesienie wywodów do warunków polskich pozwala na pewne ostrożne konkluzje i spostrzeżenia. Społeczeństwo polskie poddane zostało radykalnym zmianom ustrojowym i związanym z szybkimi procesami globalizacji, których skutki miały zarówno charakter społeczny, jak i ekonomiczny. Po okresie entuzjazmu dla wprowadzanych zmian nastąpił okres krytycznej adaptacji na gruncie lokalnym wielu instytucji formalnych typowych dla innego niż dotychczasowy porządku instytucjonalnego. Przejawiało się to między innymi widocznymi w niektórych grupach społecznych postawami roszczeniowymi, egalitarnymi, wynikającymi z dotychczasowej „matrycy instytucjonalnej” i niechęcią czy też bezradnością wobec przejścia odpowiedzialności za własne życie. Po okresie, gdy dominowała powszechna wiara w „drugą Japonię”, w samorządność i lojalność wspólnotową, nastąpił czas zróżnicowania postaw wobec nowego systemu instytucjonalnego. Społeczeństwo podzieliło się na bardziej bądź mniej aktywnych uczestników, a także beneficjentów i poszkodowanych (faktycznie lub subiektywnie) przez zachodzące przemiany. Zachodzące procesy owocowały równoległym uaktywnieniem się środowisk przedsiębiorczych i bezradnością oraz marginalizacją innych. Niewątpliwie skutkowały między innymi „nostalgia instytucjonalną” (Galbraith, 1973, s. 45–46) za systemem,

który wprawdzie ubezwłasnowolniał społeczeństwo, ale zarazem zapewniał pewne bezpieczeństwo socjalne. Bezpieczeństwo to, choć wiązało się z niskim poziomem życia, było szczególnie wysoko oceniane przez te jednostki, które w wyniku przemian ustrojowych znalazły się na marginesie życia społecznego i gospodarczego. Bezradność, niekompetencja, a często brak środków i narzędzi pozostających do dyspozycji samorządów lokalnych przyczyniały się do dezintegracji wielu wspólnot lokalnych, w których występowały zarówno problemy społeczne, jak i gospodarcze. Szczególnie negatywny wpływ na spójność instytucji lokalnych miała bezpardonowa walka polityczna prowadzona przez opozycję polityczną dezawuuująca wszelkie działania ekip rządzących na szczeblu centralnym oraz władz samorządowych. Wśród przejawów kryzysu występującego w okresie wprowadzania formalnych zmian ustrojowych Sztompka wymienia indywidualistyczne działania obronne lub działania konkurencyjne z zawieszeniem zasad lojalności, upowszechnianie się cynizmu, manipulacji, obojętności i partykularyzmu, nasilanie się bezrobocia, przestępczości, bandytyzmu, narastanie normatywnego chaosu w środkach przekazu i życiu politycznym, podważenie poczucia bezpieczeństwa w sytuacji marazmu służb publicznych wobec przestępstw, oszustw, afer finansowych, potęgowanie się „relatywnej deprivacji” w związku z nadmiernymi oczekiwaniami dobrodziejstw, jakie miały przynieść zmiany ustrojowe (Sztompka, 1997b, s. 14–15). Niewątpliwie były one w pierwszym rzędzie skutkiem formalnych zmian instytucjonalnych i stanowią impuls dla dalszych zmian dotychczasowych instytucji nieformalnych. Dotychczasowa „matryca instytucjonalna” przestała pełnić rolę gwaranta bezpiecznego funkcjonowania w społeczeństwie, na różnych (także lokalnych) jego poziomach.

Zachodzące w Polsce procesy transformacji, zmieniające się zasady reguły działania, choć jednakowe dla całego kraju, przyniosły różne efekty w różnych częściach kraju. „Sukces polskiej transformacji dokonał się w znacznej mierze w układach i społecznościach lokalnych. Ustanowienie w 1990 ustroju samorządu terytorialnego umożliwiło elitom lokalnym podjęcie działań na własny rachunek – względnie niezależnie od dyrektyw rządu centralnego. Stwarzało to możliwość wykazania się inicjatywą, pomysłowością, energią i przedsiębiorczością” (Gorzelał, Jałowiecki, Dziemianowicz, Roszkowski, Zarycki, 1998, s. 81). Sukces procesów transformacyjnych osiągnęły te gminy, w których udało się stworzyć wspólnotę lokalną, która lepiej niż inne potrafiła wykorzystać zasoby lokalne i możliwości stworzone przez przemiany ustrojowe.

Przebieg procesów adaptacyjnych gmin do nowych okoliczności zewnętrznych zależał od szeregu dotychczasowych lokalnych uwarunkowań. Wśród nich, oprócz uwarunkowań materialnych, główną rolę pełniły instytucje. Pamięć instytucjonalna pozwalała na zróżnicowaną efektywność adaptacyjną. Dotyczyło to przede wszystkim doświadczeń społeczności lokalnych związanych ze współpracą z innymi podmiotami, oceny kapitału społecznego, a zwłaszcza elementów związanych z faktycznymi i postrzeganymi kwalifikacjami wszystkich znaczących interesariuszy lokalnych, faktycznej i domniemanej, formalnej i nieformalnej struktury podmiotów lokalnych i ich uczestnictwa w decyzjach dotyczących wspólnoty, warunków uczestnictwa podmiotów lokalnych w zarządzaniu gminą, a także zasad gospodarowania we wspólnocie.

Dotychczasowe obserwacje pozwalają tylko na stwierdzenie dość ogólnych prawidłowości związanych z głównymi przyczynami różnej efektywności adaptacyjnej polskich wspólnot lokalnych. Należą do nich czynniki:

- historyczne – dotyczące różnych doświadczeń i obyczajów związanych z terytoriami wchodzącymi w skład różnych zaborów, na których swoje piętno nałożyły praktyki systemu nakazowego w powojennej Polsce;
- „dotkliwość” doświadczeń transformacyjnych trudnych do zaakceptowania zwłaszcza tam, gdzie wystąpiły równocześnie problemy natury społecznej i gospodarczej; akceptacja i „oswajanie” nowych instytucji były szczególnie trudne tam, gdzie monokultura stwarzała szczególnie trudne warunki bytowe i uniemożliwiała czy też utrudniała elastyczne dostosowanie się do nowych warunków; dotyczyło to zarówno wielkich ośrodków przemysłowych z przemysłami schyłkowymi, jak i obszarów wiejskich, tak zwanych „popegeerowskich”; utrwalalo we wspólnotach postawy biernych obserwatorów lub oporu wobec przemian; Wtórnie przyczyniało się do dziedziczenia bezradności;
- „korzyści integracyjnych” sprowadzających się do pozytywnych doświadczeń związanych z pozyskiwaniem środków unijnych; w odbiorze społecznym korzyści te łączyły się z nowym porządkiem ustrojowym i procesami globalizacyjnymi, co oznaczało osłabienie oporów związanych z akceptacją nowych reguł, nawet jeśli zmieniały one dotychczasowe instytucje lokalne.

Dokonujące się zmiany instytucji w układzie lokalnym trwają. Mają zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty. Trudno jest przewidzieć ich dalszy przebieg

i skutki. Nie zwalnia to jednak od konieczności diagnozy dziejących się procesów. Przebieg owych procesów jest uwarunkowany przede wszystkim okolicznościami zewnętrznymi. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że edukacja i uświadamianie przyczyn i skutków określonych zjawisk pozwalają na dokonywanie w społecznościach lokalnych bardziej świadomych wyborów i zamiast postaw „przeciwko” mogą sprzyjać postawom „selektywnych dostosowań”.

Literatura

- Birkhölzer, K. (2006). Lokalny rozwój gospodarczy i jego potencjał. W: E. Leś, M. Ołdak (red.), *Z teorii i praktyki gospodarki społecznej*, s. 25–54. Warszawa: Collegium Civitas Press.
- Galbraith, J.K. (1973). *Spółczesność dobrobytu – nowe państwo przemysłowe*. Warszawa: PIW.
- Gorzelał, G., Jałowiecki, B., Dziemianowicz, W., Roszkowski, W., Zarycki, T. (1998). Dynamika i czynniki sukcesu lokalnego w Polsce. W: G. Gorzelał, B. Jałowiecki (red.), *Koniunktura i mobilizacja społeczna w gminach*, s. 81–92. *Studia Lokalne i Regionalne*, 25 (58).
- Hayek, F.A. von (1945). The Use of Knowledge in society. *The American Economic Review*, 4, 519–53.
- Hayek, F.A. von (2004). *Zgubna pycha rozumu*. Kraków: Arcana.
- Hodgson, G.M. (2003). The Mystery of the Routine. *The Darwinian of an Evolutionary of Economic Changenomiqe*, 54 (2), 355–384.
- Kleer, J. (2013). Globalizacja a systemy polityczne. W: E. Mączyńska, J.J. Michałek, J. Niżnik (red.), *Kryzysy systemowe*, s. 51–76. Warszawa: PAN – Komitet Prognoz Polska 2000 Plus.
- Kondratowicz, A. (2011). Mechanizmy kształtujące ład instytucjonalny w erze globalizacji – refleksje ekonomisty. W: J. Kleer, A. Wierzbicki, Z. Strzelecki, L. Kuźnicki (red.), *Wizja przyszłości Polski*, s. 84–104. Warszawa: PAN – Komitet Prognoz Polska 2000 Plus.
- Lechner, F.J., Boli, J. (2004). *The Globalization Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lissowska, M. (2008). *Instytucje gospodarki rynkowej w Polsce*. Warszawa: C.H. Beck.
- Majer, A. (2011). Lokalność w cieniu globalizacji. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*.
- Miszewski, M. (2013). Perspektywy trwałości współczesnego systemu kapitalistycznej gospodarki rynkowej. *Przegląd Zachodniopomorski*, 3, 229–242.

- North, D.C. (2014). *Zrozumieć przemiany gospodarcze*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer Business.
- Ostrom, E. (2013). *Dysponowanie wspólnymi zasobami*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer Business.
- Staniszki, J. (2003). *Władza globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Starosta, P. (2001). Społeczne skutki globalizacji. W: J. Klich (red.), *Globalizacja*, s. 41–64. Kraków: Instytut Studiów Strategicznych.
- Szczepański, M.S. (2002). *Społeczności lokalne i regionalne a ład kontynentalny i globalny*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Sztompka, P. (2002). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Sztompka, P. (1997). Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych. Zaufanie, lojalność, solidarność. *Studia Socjologiczne*, 4, 5–20.
- Tönnies, F. (2008). *Wspólnota i stowarzyszenie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wellman, B. (1999). *Networks in the Global Village: Life in Contemporary Communities*. Boulder: Westview Press.

LOCAL COMMUNITIES AS A FIELD OF INSTITUTIONAL CHANGE

Abstract

More and more common criticism of current capitalistic order of market economy causes a need to look for alternative order's concept, which is based on different, than neoliberal, paradigm. There is the most common proposition in this context Social Market Economy. The author critically analyses this concept, comparing its solutions to existing economic model, which is based on main stream of Economics. He points at essential weaknesses of ordoliberal model which make its practical implementation difficult. The author also undertakes the problem of barriers blocking this implementation, which are connected with political conditionings, globalization and its consequences.

Keywords: Social Market Economy, institutional order, ethical values, implementation's possibilities of Social Market Economy

Kody JEL: P3, P35